

Spremembe odraščanja v sodobnih družbah tveganj

Changes of growing up in the risk societies

Mirjana N. Ule

Povzetek

Mirjana N. Ule, dr. psih., Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Ob koncu stoletja se zdi, da je od generacijske in kulturne modernizacije mladine iz preteklega stoletja ostala samo potrošniška emancipacija, samostojno nastopanje na trgu potrošniških stilov, mode, imagov in oblikovanja ter estetiziranja telesa. Pomik k dekonstrukciji mladine smo v raziskavah v Sloveniji jasno zaznali že v raziskavi "Mladina '93". Z vsako raziskavo v devetdesetih letih je bolj jasno, da vsakdanji svet mladine v Sloveniji sestavlja mešanica apatije, resignacije in umika v zasebnost. Mladina iz leta 2000 v Sloveniji je preživela vsaj najzgodnejše otroštvo v obdobju ekonomske varnosti prejšnjega sistema, danes pa se sooča z vedno bolj tekmovalnim izobraževalnim sistemom, z zahtevnim in omejujočim trgom delovne sile, upadajočo kakovostjo delovnih odnosov, pomanjkanjem sistema blaginje. To so mladi, ki so bili v devetdesetih letih silovito vrženi iz gotovosti socialističnih trdno strukturiranih in strogo nadzorovanih tranzicijskih vzorcev v morje tveganj in negotovosti tržno reguliranih družb. V

sodobnosti se soočajo s konfliktnimi izzivi globalizacije, tehnološkega napredka in ekonomske nerazvitosti na eni strani ter individualizacije, nacionalne mobilizacije in tradicionalnih konfliktov. Tveganja prehodov v odraslost jih silijo v iskanje fleksibilnih strategij, da se z izobraževanjem, delom in zabavo, družino in vrstniškimi odnosi prebijejo do (negotovih) ciljev.

Ključne besede: *mladina, negotovost, prehodi, individualizacija, sprememba vrednot, identiteta*

Abstract

After the end of the 20th century it seems that all that generational and cultural modernisation has left behind is consumer emancipation and an autonomous position on the market of consumer styles, fashion, images, and the shaping and aestheticisation of the body. A shift towards the deconstruction of youth was clearly identified in Slovenia by the Youth 93 research study. Each subsequent research study in the 1990s has presented further clear evidence that the everyday life of young people in Slovenia consists of a mixture of apathy, resignation and retreat into privacy. The young generation of 2000, whose earliest childhood years were sheltered by the economic security of the previous system, is today confronted with an increasingly competitive education system, a demanding and restrictive labour market, a decline in the quality of relations at work, and the lack of a welfare system. This is the generation that, in the 1990s, was thrust from the certainty of firmly structured, closely supervised, socialist transitional patterns into the welter of risks and uncertainties of the market economy. Today they have to cope with the conflicting challenges of globalisation, technological advance and individualisation on the one hand, and

nationalistic mobilisation, economic underdevelopment and traditional conflicts on the other. The risky transition to adulthood compels them to search for flexible strategies that can lead them to their (uncertain) goals through the maze of the education system, work, entertainment, family and peer relations.

Key words: *youth, uncertainty, transitions, individualization, value changes, identity*

Spremembe mladosti in mladine ob koncu dvajsetega stoletja

Raziskovalci mladine v Evropi in tudi naše raziskave že nekaj časa opozarjajo na prave tektonske premike v položaju mladih. Sprememba življenjske situacije mladih ljudi ni predvsem posledica poslabševanja ekonomskih razmer mladih, niti naraščajoče brezposelnosti mladih niti dogajanj v družinskem življenju. To, kar jih sproža, so dogajanja in spremembe v odraščanju in prehodih iz mladosti v odraslost; npr. povečanje ekonomske odvisnosti mladih ob hkratnem razvijanju psihosocialne neodvisnosti, fragmentacije referenčnih območij, ki bi omogočala sposobnost za umeščanje lastnih izkušenj v širši pomenski kontekst itd. Ugotavljamo, da se je proces osamosvajanja in kulturne modernizacije mladine v devetdesetih letih na poseben način preusmeril.

Glavni udar emancipaciji mladih je prišel (nepričakovano) iz političnega in ekonomskega sveta s porastom neokonservativizma in neoliberalizma v devetdesetih letih. Neokonservativizem in neoliberalizem razbijata solidarnostne institucije v družbi, ki niso zasnovane na jasni logiki dobička in izgub, tako tudi "podporno mrežo" mladinskih kultur in družbenih gibanj. Namesto tega ponujata mladim individualni uspeh v podjetništvu in karierno prizadevanje na trgu znanja kot merilo za osebno samorealizacijo. Zgodovinski propad socializmov kot modelov realizacije družbenih utopij je omajal tudi vse druge utopične in radikalno reformske projekte. To pa so bili predvsem civilnodružbeni projekti novih družbenih gibanj in prizadevanj za bazično demokracijo.

Skupna značilnost mladih pri nas in v vsem zahodnem svetu, kot kažejo raziskave, je naraščajoča negotovost prehodov v odraslost. Imamo opraviti s številčno vedno "tanjšim" segmentom mladih, ki jih že od rojstva spremlja mešanica skrbi za prihodnost in vsakovrstnih investicij staršev v svoje otroke. Vrsta raziskav po Evropi, tudi naših, kaže, da ob koncu stoletja narašča število problemov mladih ljudi in da se spreminja register vzrokov zanje. Problemi mladih so vezani predvsem na glavna področja in dejavnosti, ki so odločilne ne samo za mladost ampak predvsem za vstop v odraslost; to so izobraževanje, zaposlovanje, odnosi z vrstniki itd.

Izobraževanje postaja vse bolj podobno resnemu delovnemu procesu, zajema vedno več časa otroštva in mladosti, širi se čez formalno šolanje v območja prostega časa in raznih izvenšolskih dejavnosti. Konkurenca za kariero in naslove, priznanja, spričevala že nekaj desetletij vpliva na podaljševanje mladosti. Investicija v izobrazbo in razvoj mladostnikov je vedno večji in glavni strošek družin, uspeh mladih v šoli in v izvenšolskih dejavnostih pa glavno merilo uspešnosti družin. Zavest o tem, da so prednosti mladih v boju za boljši položaj v družbi toliko večje, kolikor več izobrazbe in kulturnega kapitala si naberejo v otroštvu in mladosti, se širi na vse sloje in generacije. Zato se krepijo težnje, da se intenzivno šolanje začne že v zgodnjih otroških letih in da se podaljšuje v tretje desetletje življenja. Dejavnik časa igra vedno bolj pomembno vlogo v otroštvu in mladosti.

Rezultati izobraževalnega procesa so odvisni in vezani na pomoč in podporo ožjih socialnih mrež, predvsem starševskih podpor in varovanj. Zato se že v času izobraževanja zožuje prostor za eksperimentalni moratorij v mladosti, obenem pa mladost zaradi pomembnosti in resnosti izobraževalnega procesa, pritiskov, ki jih ta prinaša, postaja vse bolj podobna odraslosti. Po drugi strani pa mladi zaradi varovalnih mrež, ki jih okrog njih vzpostavlja starševska podpora, postajajo vse bolj odvisni in neavtonomni.

Značilnost sodobnih mladih je vse daljša ekonomska odvisnost od izvorne družine zaradi problemov z zaposlitvijo in vedno daljšega procesa izobraževanja. Alternativne oblike zaposlovanja in delne zaposlitve ne rešujejo mladih pred socioekonomsko odvisnostjo od odraslih, ker so te oblike dostopne le manjšemu delu mladih in so praviloma časovno omejene. Vedno bolj zožen obseg dela za

zaslužek je v zadnjem desetletju prizadel mlade povsod v sodobnem svetu. To ne pomeni, da mladost ostaja brez stika s svetom dela, pač pa, da se je v mladosti najprej začel uveljavljati sistem *fleksibilne podzaposlenosti*, ki se oblikuje na robu uradnega sistema polne zaposlitve. Za mlade to pomeni menjavanje nezaposlenosti z obštudijskimi zaposlitvami, delnimi zaposlitvami ipd. Podaljšana mladost je torej zasnovana na triadi institucij: izobraževalni sistem – prostočasni sistem – sistem fleksibilne podzaposlitve. Mladi morajo črpati svojo socialno identiteto in stabilnost življenjskega cikla iz sinhronega sodelovanja v vseh treh področjih dejavnosti.

Ob podaljševanju šolanja, ob težjih pogojih vstopanja v svet ekonomsko priznanega dela pa avtonomijo mladih krni še dejstvo, da se zmanjšuje odločilna vloga vrstniških skupin in mladinskih kultur v oblikovanju identitete v odraščanju. Vse bolj ga zamenjuje nov pojav medgeneracijske fuzije in zoževanje “prostora za mladost” na sfero zasebnosti in prostega časa. Tako ostajajo mladi razpeti med instrumentalno usmerjenimi življenjskimi območji na eni in ekspresivno usmerjenimi življenjskimi območji na drugi strani. Prva območja zajemajo izobraževanje in šolo, delo in zaposlitev, druga pa zasebnost, prosti čas, potrošnjo ipd.

Mladost in eksperimentiranje se vse bolj reducira na dogodke v ekspresivno usmerjenih območjih. To pomeni tako zoževanje mladosti kot tudi zoževanje teh ekspresivnih območij samih na pasivno ekspresivnost, na použivanje vnaprej ponujenih izbir, potreb, užitkov, ne pa avtonomne predelave izkušenj. Mladinske kulture in vrstniške skupine niso več bistvene oporne točke v odraščanju mladih ljudi. Nadomeščajo jih druge socialne povezave, ki so praviloma neobčutljive na starost in generacijske razlike. Mladi si ob koncu stoletja ne krojijo več svojega pomenskega sveta s spori in spopadi z normami in tradicijami z institucijami, odraslimi, ampak s specifično udeležbo v odrasli družbi, z izbiranjem in kupovanjem identitet, stilov, imidžev. Nove oblike zabave, ki jo nudi informacijska tehnologija (npr. računalniške igre, internet), so vrnila mlade iz javnosti v zasebnost, v okvire svojih sob in računalniških okolij. Povečala se je odvisnost mladih od proizvodov komercializirane kulture.

Zanimivo je, da sta le potrošnja in trg tista, ki sta sledila pospešenemu odraščanju otrok in mladostnikov in jim priznala polnoletnost v nastopanju na trgu in potrošniški sferi. Zato ne čudi

podatek iz naših raziskav, da je odločanje o svojem izgledu ena prvih točk odraščanja, ki se pomika v vedno bolj zgodnja leta. V zadnjih raziskavah smo ugotovili, da mladi v povprečju z 12 leti že avtonomno odločajo o svojem videzu, denar za lastno preživetje zaslužijo v povprečju z 21 leti, za prvo starševstvo pa se bodo po njihovih izjavah v povprečju odločali pri 27 letih (Ule idr., 2000). Medtem ko lahko samostojno vstopajo v potrošnjo, če imajo seveda denar zanj, že od otroštva dalje, se vedno cinično čudimo predlogu, da bi jim malce bolj zgodaj priznali osnovne politične pravice. Predlog, da bi se volilna pravica za mlade premaknila z 18 na 16 let ni resno vzela nobena večja politična stranka. Predlog, da bi študij do neke mere izenačili z delom, torej da bi študentom in študentkam priznali osnovne pravice, ki gredo iz dela, pa seveda sploh ne pride v javno razpravo.

Zaradi amorfnosti in družbene neodzivnosti mlade generacije imamo vtis, da se mladi danes v določenih točkah odmikajo od idealov postadolescence in vračajo k tradicionalni prehodni mladosti. Glavni medij za udejstvovanje mladih in primarno življenjsko okolje je zopet postala zasebna sfera, celo najožje družinsko okolje. Tudi ni znakov pomembnejših generacijskih nasprotij in konfliktov. Namesto kontrolnih sistemov družine in šole se uveljavljajo nove oblike socialne kontrole mladih, zlasti kontrola s potrošnjo, institucijami prostega časa in kulturno industrijo. Novi kontrolorji otroštva in mladosti delujejo prek zgodaj razvitih vzorcev ponotrnanja napotkov in vzorov, ki jih ponujajo mediji, moda, trg.

V nasprotju z neposrednostjo in hierarhičnostjo kontrole v družini in šoli so nove oblike kontrole posredne in zgrajene na formalnem načelu enakosti in svobode kupcev in uporabnikov. Novi kontrolorji mladostnikov delujejo kot emancipatorji mladostnikov nasproti socialnim in pedagoškim vezem in odvisnostim. Vodijo k zgodovinskemu koncu pedagoško zaščitene otroštva in mladosti. Novi kontrolorji mladosti vzpodbujajo mlade k zgodnejšemu samoupravljanju s svojim fizičnim in psihičnim počutjem, nagovarjajo jih k sodelovanju v vsakdanjih užitkih odraslih (potrošnji, modi, pa tudi alkoholu, drogi, psihofarmakih). Omogoča jim, da samostojno nastopajo v uslužnostnih dejavnostih (modi, športu, medijskih dejavnostih itd.). Kontrola postaja tudi vse bolj brezosebna, funkcionalna kot npr. semaforji namesto policistov na križiščih, televizijski nasveti namesto medosebnih napotkov in svaril staršev

ali učiteljev. Vse to vodi do dolgoročnejših sprememb.

Mladi ne predstavljajo več skupine pritiska na družbo odraslih. Zdi se tudi, da razviti svet ob koncu stoletja ne rabi več mladine za svoje gorivo, za svoj pogon, kot da so generacije, ki so priborile tako izjemen status mladine v prejšnjih desetletjih odnesle ta status s seboj v odraslost. Zato družbeno osamosvajanje mladosti in mladine ostaja polovični dosežek, ki mladim nudi kvečjemu svobodo od paternalističnih vzorcev mladinskosti in nadzora nad mladimi, ne pa svobode za samostojno in enakopravno sodelovanje v družbenih zadevah. Ta položaj se danes kaže kot svojska zgodovinska past, ki konec koncev vrača mlade na točko, od koder se je začela njihova družbeno zgodovinska emancipacija, namreč v zasebnost in družine staršev.

Spremenjene življenjske razmere mladih ljudi pozne moderne so torej hiperkompleksne, težko pregledne in obvladljive. Mladost razpada na različne segmente z različnimi življenjskimi nalogami. Medtem ko sta na področju izobraževanja nujna storilnost in samonadzor, pa mladinska kultura in porabništvo zahtevata hedonizem in emocije. Mladi morajo tako razvijati različne vzporedne biografije. Družina, šola, univerza, vrstniki dajejo mladim predvsem psihosocialno "opremo" za soočenje z individualnimi možnostmi in tveganji, ne pa za širšo in bolj zahtevno kritično refleksijo razmer. To se mi zdi ena ključnih potez sedanje mladosti in se drastično razlikuje od razmer v šestdesetih in sedemdesetih letih tega stoletja, ko so bile družine, šole, univerze, vrstniške skupine prostori spopada za samopodobo, kjer so mladi doživljali izgubo samega sebe in na novo iskali samega sebe.

Individualizacija življenjskih potekov

V družboslovju se je za proces prestrukturiranja življenjskih potekov in prehodov že utrdil naziv *individualizacija* (Beck, 1986). S tem pojmom zajemamo celoto družbenih izkušenj in razvojnih usmeritev, ki jih označujeta zlasti dva procesa: razpuščanje vnaprej danih življenjskih oblik, npr. rahljanje razrednih in rodovnih vezanosti, spolnih vlog, klasičnih družinskih tipologij, sosedstva itd., in porast novih institucionalnih zahtev, oblik nadzora in prisil za posameznike. Te zahteve nastopajo prek trga delovne sile,

birokracije, potrošništva itd. Vse to so institucionalne preddanosti, ki imajo značaj posebnih zahtev glede tega, kako naj vodimo svoje življenje.

S pojmom individualizacija življenjskih potekov se skuša zajeti novo obliko socializacije posameznikov in posameznic, oblikovanja identitete in subjektivnih struktur. Individualizacija je po eni strani dedič postadolescentских življenjskih stilov in njihova transgeneracijska posplošitev, po drugi strani pa je radikalizacija "meščanskega" zasebnštva. Če v družbi prevlada prva komponenta, se to kaže v večanju strpnosti do drugačnosti ter v krepitvi nekaterih značilnosti, ki označujejo kulturno modernizacijo mladine: fluidnost in dinamičnost v osebnostnem razvoju in v socialnih gibanjih, personalizem, inkluzivnost in univerzalizem, težnja k udeležbi in odpor do nasilja. Če pa prevlada druga komponenta, prevladajo egocentrizem, tekmovalnost, zoževanje interesov večine ljudi na obseg zasebnega sveta, apolitičnost, poudarjanje lastnine, nesolidarnost s socialno obrobniimi kategorijami ljudi.

Značilen znak teh danosti je, da morajo mladi ljudje vse bolj zgodaj začeti vzpostavljati te pogoje in jih s svojim početjem vključiti v svojo biografijo. V tradicionalnih družbah je bil posameznik enostavno naroden v družbene preddanosti svojega življenja. V individualizirani družbi pa mora mlad človek *storiti nekaj sam*, mora se dejavno truditi za to, da pride do družbenega položaja. Mora ga osvojiti in to v boju s konkurenco drugih ljudi, ki se ravno tako trudijo doseči omejene vire in se prek njih uveljaviti.

Individualizacija vključuje oblikovanje socialnih vlog, poklicnih profilov, vstopanje v individualno in konsenzualno določene partnerske in družinske zveze, zaključevanje in vračanje v izobraževalni proces in večjo pripravljenost posameznikov/ic za to, da sami poskrbijo za svoje življenje in socialno varnost brez zanašanja na državo in druge institucije. Individualiziranje življenjskih potekov pomeni tudi odziv ljudi na delno razgradnjo obsežnih varovalnih sistemov socialne države, ki so blažili posledice nezaposlenosti in drugih socialnih tveganj - npr. pokojninski sistemi, državno podprto socialno in zdravstveno varstvo, štipendije, pomoč nezaposlenim in njihove zamenjave z zasebnimi ustanovami in s samoorganiziranjem posameznikov.

Individualizacija življenjskega poteka zahteva večjo pripravljenost za sprejemanje tveganih odločitev v poslovnem in

vsakdanjem življenju, sposobnost ljudi, da "poskrbijo sami zase". Starejše generacije še lahko črpajo moč za prilagajanje novim oblikam podružbljenja iz "socializacijskih rezerv" preteklosti, kombinirajo tradicionalne in nove vidike individualizacije, medtem ko bodo mladi morali vse svoje življenje preživeti v pogojih nove modernizacije družbe.

Individualizacija je proces, ki je povezan tako s širjenjem opcij kot z blokado izbir. Heitmayer in Olk (1990) opozarjata zlasti na položaj deklet in mladih žensk. Čeprav so vedno bolj udeležene v izobraževalnem procesu, jim vse boljša in raznovrstnejša izobrazba ne pomaga dosti k temu, da bi imele bolj enakopravne življenjske izbire in življenjske poti v primerjavi s fanti in mladimi moškimi. Za ženske je npr. vedno večja "nadomestljivost" in "zamenljivost" ljudi, s tem pa je tudi večja nevarnost za izgubo zaposlitve, za spremembo delovnega mesta (na slabše), usodnejša kot za moške.

Proces individualizacije je vse prej kot homogen in enoznačen proces. Nasprotno, je prav tako ambivalenten kot so družbe, v katerih se razvija. To pomeni, da je individualizacija sama zopet izziv in tveganje za ljudi. Temeljni izziv in tveganje je že v tem, da proces individualizacije delegira na pleča posameznika ali posameznice izjemno zahtevno psihosocialno integracijo v družbo, ki je bila doslej vsaj delno v rokah posredujočih institucij (družine, dela, raznih referenčnih skupin). Ključni problem nove individualizacije leži v epistemološki prevari visoke moderne, v kateri se pravica do individualne izbire pretvori v prisilo izbire. Tako se množice posameznikov vsak za sebe potegujejo za čim boljši življenjski prostor in ne vidijo, da kolektivne in politične probleme drobijo v pesek samodiscipliniranega delovanja.

Odgovornost za tak negativen rezultat individualizacije vidijo mnogi v radikalizaciji "potrošniške" socializacije in zmanjševanju deleža "delovne" socializacije. Nemški raziskovalec mladine Martin Baethge sicer priznava različne odtujitve v "delovni" socializaciji mladih, vendar meni, da so napake in slabosti potrošniške socializacije veliko bolj negativne za mladino in za razvoj identitetnih struktur posameznikov in posameznic. Individualizacija mladosti se izteka v čedalje večjo osamljenost in izolacijo mladih, ki jo množična mladinska potrošnja in mladinska kultura le prekrivata, ne pa ukinjata. Mladi sicer postajajo bolj prilagojeni novim družbenim razmeram,

razvijajo bolj prefinjene oblike identitet in imidžev, vendar so vedno manj pripravljeni za refleksijo razmer, preprosto jim manjka subjektivnih moči za refleksijo in dejavno kritiko (Baethge, 1989).

Odtod domneva, da individualizacija življenja na ravni tržno in medijsko reproduciranih življenjskih vzorcev prinaša predvsem bolj ali manj iluzorni vtis emancipatornega procesa. Prinaša pa številne pritiske in prisile na ravni realnega vsakdanjega življenja, med katerimi prevladujejo stresi zaradi občutka negotovosti, nekompetentnosti in obenem vse bolj zgodnji pritiski dolgoročnih izbir. To dogajanje ima svojo izrazito temno plat; namreč v tem, da se družbeni konflikti in nasprotja vse bolj neposredno lomijo na mladih brez "socialnih odbijačev", kakršne so bili v prejšnjih obdobjih generacijska izkušnja, socialna gibanja mladih, vrstniška solidarnost itd. To pomeni, da "zatekanje" mladih v zasebnost, krog družine in prijateljev, ne more nevtralizirati družbenih pritiskov na posameznike, temveč pomeni prenos teh pritiskov v mikrosfere socialnih odnosov. Kolikor bolj poskuša posameznik, naj bo mlad ali odrasel, razreševati družbeno generirane konflikte v mikrosferah socialnih odnosov, namesto da bi jih reflektiral, objektiviziral in izrazil tam, kjer družbeno generirani konflikti nastajajo, tj. v javni sferi, v mediju širših družbenih razmerij in družbenih gibanj, toliko bolj vprašljiva, rušljiva in konfliktna postane mikrosfera socialnih odnosov. Z njo vred postaja vprašljiva, rušljiva in konfliktna tudi samoidentiteta posameznika.

Negotovost kot osrednja značilnost sodobnih življenjskih projektov

Individualizacija zahteva torej večjo pripravljenost za tvegana odločanja v poslovnem in v vsakdanjem življenju; večjo sposobnost ljudi, da "poskrbijo sami zase". Kot pravi Richard Sennett v svoji najnovejši knjigi (Sennett, 1999), je klasična socialna politika hotela vnesti varnost v tvegane življenjske situacije, kakršne so denimo starost, bolezen, brezposelnost. Nova socialna politika pa bo morala nameniti več pozornosti in sredstev tveganim prehodom: ljudem, ki so v obdobju prehoda iz šolanja v poklic, ljudem, ki so v obdobju ustvarjanja družine itd. Za klasično socialno politiko je bil pomemben instrument denarno nadomestilo. Za socialno politiko tveganih

prehodov pa je vedno večjega pomena časovno nadomestilo. Gre za koncept iskanja ustreznega ravnovesja med časom prezaposlenosti in časom brezposelnosti, ki se ponuja kot fleksibilna zaposlitev oz. delna, projektna zaposlitev; iskanja ustreznega ravnovesja med javnim in zasebnim življenjem. V fleksibilnem in individualiziranem svetu poindustrijske moderne so razmere za vzpostavitev ravnovesij ugodnejše kot v režimu togih časov in struktur, pa vendarle to ne zmanjša tveganj in negotovosti.

Posameznik oz. posameznica in njegovo/njeno vsakdanje življenje je tako postalo strateški cilj in strateško izhodišče produkcije in reprodukcije sodobnih razvitih družb. Medtem ko je bil v industrijski moderni posameznik družbeno pomemben le kot nosilec razredno-slojnih, generacijskih in spolnih socialnih vlog in identitet, sedaj postaja pomemben "on/a sam/a", tj. kot osebno specifičen posameznik/posameznica s svojimi vsakdanjimi navadami, hotenji, imaginacijami, strahovi. Sodobna tržna družba "izkorišča" te osebne potenciale tako na področju produkcije, menjave in potrošnje, v javnem in zasebnem življenju in motivira ljudi, da zavestno in načrtno gojijo in izkoriščajo te zmožnosti pri profiliranju svojih izbir, alternativ.

Sodobni kapitalizem živi prav od izkoriščanja individualnih potencialov za samomotivacijo in samoorganizacijo življenja. Iznašel je veliko bolj zvit način izkoriščanja viška vrednosti kot klasični ali monopolni kapitalizem, namreč izkoriščanje (samo)odgovornosti posameznikov namesto neposrednega izkoriščanja njihove delovne sile (Beck, 1998: 251-3). S tem ko je kapital vse zaposlene pritegnil k soupravljanju in k soudeležbi pri dobičkih in izgubah podjetij, jih je naredil tudi za bolj odgovorne za svoje delo kot kdajkoli prej. Zato so danes zaposleni pripravljeni delati bolj trdo, predvsem pa bolj zagreto kot tradicionalni mezdni delavci.

Duševne obremenitve delavcev so s tem narasle, saj morajo sedaj tudi misliti skupaj s sodelavci in se skupaj z njimi in z delničarji podjetja bati za prihodnost podjetja. Prej so bili delavci zgolj kolesca v mehanizmu industrijskega procesa. Sedaj se morajo v njem tudi polno angažirati. Medtem ko je izkoriščanje tuje delovne sile načeloma omejeno s fizičnimi omejitvami delavcev, je samoizkoriščanje v načelu brezmejno. Prav to s pridom izkorišča moderni kapitalizem. Tudi zato vedno več ljudi išče rešitev iz zank

individualizacije v samozaposlovanju, v malem podjetništvu (npr. v licenčnih pogodbah z velikimi podjetji o izvajanju posameznih poslov), kjer so vsaj relativno gospodarji svojega dela in zaslužka in lahko v polni meri "izkoriščajo sami sebe".

Da bi posameznik zmozel upravljati s temeljnimi pravicami in odgovornostmi, mora biti dokaj spreten v razpolaganju z različnimi vzorci vedenja, z različnimi socialnimi vlogami v različnih institucijah in družbenih sferah (na delovnem mestu, na trgu, v družini, v uporabi medijev in informacijskih sredstev itd.); da dosežeš socialno varnost, moraš pridobiti delovno mesto; da pridobiš delovno mesto, moraš prehoditi določeno izobrazbeno pot; da bi uspešno zaključil izobrazbeno kariero, moraš biti spreten in načrtovati individualno biografijo. Seveda obstajajo danes institucionalni predpisi, kako se to lahko doseže. Vendar se moramo bolj kot kdajkoli sami ponuditi v konkurenci za omejene vire – in to ne samo enkrat, ampak vsakodnevno.

Značilen znak teh danosti je, da morajo mladi ljudje vse bolj zgodaj začeti vzpostavljati te pogoje in jih s svojim početjem vključiti v svojo biografijo. V tradicionalnih družbah je bil posameznik enostavno naroden v družbene preddanosti svojega življenja, npr. v socialni sloj, lokalno skupnost religijo. V individualizirani družbi pa mora posameznik *storiti nekaj sam*, mora se dejavno truditi zato, da pride do družbenega položaja. Mora ga osvojiti in to v boju s konkurenco drugih ljudi, ki se trudijo doseči omejene vire in se skozi nje uveljaviti. In ne le enkrat v življenju, temveč dan za dnevno.

Nevarnost je skratka, da se individualizacija odraščanja sprevrže v socialno igro, kjer se za videzom osamosvajanja posameznikov skriva globalna pasivnost, ki se najbolj jasno kaže prav v potrošniško in medijsko oblikovanih vzorcih življenjskih stilov, ki se ponujajo mladim kot primerne in zanimive "opcije". Prinaša pa številne pritiske in prisile na ravni realnega vsakdanjega življenja, občutke negotovosti, nekompetentnosti in obenem vse bolj zgodnje pritiske izbir.

Družbena neenakost se iz medrazrednega premika k znotrajrazrednemu razlikovanju. To seveda ne pomeni, da postajajo razredne razlike manj pomembne, pač pa, da se dodatno krepijo dejavniki, ki znotraj razredov krepijo diferenciacijo mladih. Poleg standardnih dejavnikov, ki mlade ločujejo, kot so

socialni, nacionalni izvor, spol, narašča tudi pomen nestandardnih dejavnikov, kot so družinske podpore, komunikacijske kompetence, emocionalna stabilnost. Pokazalo se je, da so dosedanja koncepti tveganj in ranljivosti, ki so v to skupino uvrščali predvsem mlade iz nižjih družbenih razredov in tiste, ki delujejo v zonah nevarnosti, enostranski in neprepričljivi. Družbena ranljivost nehuje biti lastnost omejenega, manjšinskega dela populacije mladih ljudi in postaja prevladujoči, večinski kulturno-socialni milje kohorte sodobnih mladostnikov in mladostnic.

Procesi individualizacije in spremenjeni družbenoekonomski odnosi (npr. nezaposlenost mladih) silijo mlade ljudi v tak razvoj identitete, ki bi ga po prejšnjih merilih lahko označili kot neuspešno identiteto. Gre za vrnitev negotovosti v življenjski potek oz. za reakcijo na ambivalentne procese individualizacije, ki se kažejo kot povečanje izbir in negotovosti obenem. Iz desetletij razvoja uspešnih moratorijskih, avtonomnih in razvitih identitetnih statusov nenadoma prihajajo v ospredje "prevzete identitete", ki ne poznajo soočanja s socialnimi ponudbami identitet, temveč le nerefektirano prevzemanje teh ponudb in predvsem nejasni, difuzni identitetni status (Ule, 2000). Kot kažejo evropske raziskave, se je od 1984. do 1994. leta odstotek mladih v statusu identitetne difuzije podvojil, povečal se je s približno 20 % na 40 %. To pomeni, da vse več mladih ne gradi svoje identitete na stabilnih, zavezujočih odnosih, ki bi podpirali izdelano, pozitivno identiteto (Keupp, 1998).

Mladi ljudje so videti izredno dojemljivi za "tveganjske diskurze", kar nedvomno vpliva na njihove življenjske izkušnje, načrte in življenjske stile. Če pogledamo, česa in kako močno se bojijo mladi v Sloveniji, bi lahko rekli, da so preplašeni bolj, kot bi bilo dobro in potrebno. Še v šestdesetih in sedemdesetih letih je mladino obdajal ovoj "moralne panike", ki jo je vztrajno gojila odrasla družba v strahu pred novo samozavestjo, odločnostjo in radikalnimi zahtevami mladih tistega časa. Danes bi lahko rekli, da se je panika preselila na drugo stran, le da ni več moralna panika odraslih, temveč eksistenčna panika mladih. V političnih pojmihi si hujšega poraza mladih tako rekoč ni mogoče predstavljati.

Odgovor mladih na rastočo negotovost sodobnih družb

Oblikovanje vsakdanjega življenjskega in vrednotnega sveta je za mlade danes tako postal del vsakdanjega iskanja ravnotežja med osebnimi željami in pričakovanji ter možnostmi in zahtevami družbe. Ravnotežje med tem, kar se od posameznika zahteva ali pričakuje, in tem, kar posameznik lahko daje ali stori, je v sodobnem svetu le pogojno in izpostavljeno številnim tveganjem. Zato so tudi posamezne vrednotno-življenjske usmeritve pogojne in potencialno tvegane izbire. Konvencionalni simboli uspeha (dohodek, kariera, status) mnogim ne zapolnjujejo več njihovih rastočih potreb po samonajdenju in samooblikovanju, njihove lakote po "izpolnjenem življenju".

Vrednotni sistem individualizacije vsebuje tudi zametke nove etike, ki sloni na "dolžnostih do samega sebe". To se zdi popolno nasprotje tradicionalni etiki, ki je slonela na dolžnostih do drugih in družbene celote. Zato lahko vzbujajo vtis egoizma in narcizma. Vendar se v tem kaže tudi nekaj novega, kar presega ta vtis. Gre za proces samo-pojasnitve, ki vključuje tudi iskanje novih družbenih vezi v družini, v prijateljskih odnosih, na delu in v javnosti.

V prehodu v odraslost gre tudi zato, da mladi preoblikujejo resurse ali kapitalije, ki so jih nakopičili v ožjem prostoru doma, šole, vrstniške kulture v širši družbeni prostor, jih realizirajo. Vendar ponuja nov družbeni prostor pogosto veliko manj zagotovil, kot jih je ponujal prejšnji omejen socialni prostor. Ta sprememba v statusu je podobna situaciji proizvajalca, ki prihaja na trg z novim proizvodom, vendar ni zagotovil, da ga bo lahko z dobičkom prodajal. Ti splošni problemi mladih so v novih okoliščinah devetdesetih let drugače rešljivi kot v prejšnjih desetletjih. Družba se je dalje razdelila, se hitreje spreminja, pri tem pa se je porazdelitev resursov polarizirala in destabilizirala. Posledica tega razvoja je, da se ljudje vedno bolj opazno zatekajo v labirint samo-negotovosti, samo-spraševanja, kot so: "Kdo sem pravzaprav?", "Kaj si v resnici želim?", "Ali sem opazen/a, kaj naj storim, da bom (pri)ljubljen/a?" To prevpraševanje vodi k vedno novim odgovorom, ki jih v mnogih oblikah ponujajo trg ekspertov, modna industrija, različna duhovna gibanja itd. V iskanju samoizpolnitve mladi ljudje potujejo na vse kotičke sveta,

puščajo se prešolati, se postijo, ukvarjajo z joggingom, spreminjajo telesne podobe in modne stile.

Oblikovanje identitete vsebuje vse manj igrivosti, prej se zdi nek posebni krizni menedžment, s pomočjo katerega se mladi želijo izogniti tveganjem. Le v omejeni meri se še najdejo identitetni eksperimenti, a ti so največkrat usmerjeni na zagotavljanje identitete, ki je usmerjena k *normalnosti*. Retorika normalnosti sicer omogoča mladim vzpostavljanje navidezno jasnega položaja, vendar jim ne omogoča diskurzivne artikulacije svojega položaja. Zanimivo je, da tudi drugi raziskovalci v Evropi poročajo o vse pogostejši težnji mladih po "normalnosti"; mladi želijo "normalno življenje", "normalni zaključek šolanja", "normalno službo" ipd. Nimajo nenavadnih idej niti nenavadnih želja (Ahbe, 1998). Te podatke lahko razložimo kot novo preusmeritev k splošnim življenjskim normam odraslih, h katerim sodi majhen odklon od realnosti in demonstrativno vztrajanje pri normalnosti. Zdi se, kot da podatki raziskav govorijo: "Nisem nič posebnega in tudi nočem biti kaj posebnega. Poskušam le doseči, da jemljem stvari takšne kot so, vendar lahko vsak čas vse postane drugačno".

Domnevam, da simulacija normalnosti služi mladim v določeni meri kot identitetni oklep. Seveda niso vse normalnosti med seboj enake. V času, ko se je vse normalno sprevrglo in ni več ničesar zavezujočega in trdnega, se zastavlja vprašanje o normi normalnosti, po tem, katere strukture in diskurzi narekujejo mladim to normo. Želja za normalnostjo je lahko izraz spremenjenih družbenoekonomskih okoliščin. Lahko da je normalnost postala nekaj, kar se komajda lahko doseže. Lahko je tudi zatočišče pred "terorjem individualizacije". Obenem je tudi izraz individualističnega samozavarovanja v smislu: moja individualna rešitev mojih življenjskih problemov ni v celoti gledano nič boljša, pa tudi nič slabša kot so rešitve drugih. V tem je možnost "priznavanja različnosti", povezanosti med ljudmi kljub njihovim individualnim razlikam. To razumevanje normalnosti pomeni, če ga posledično mislimo dalje, slovo od vsake normalnosti, ki bi presegala posameznika v njegovi konkretni življenjski situaciji. Identiteta je potem le še to, kar nas povezuje med seboj v določenem trenutku, a brez posebne zahteve po splošni veljavnosti, trajnosti, koherenci in trajnosti.

Literatura

Ahbe, T. (1998). Ressourcen – Transformationen – Identität. V: Keupp, H. (ur.). *Identitätsarbeit heute*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Bauman, Z. (1996). From Pilgrim to Tourist-or a Short History of Identity. V: S. Hall, P. de Gay (Ur.). *Cultural Identities*. London: Sage.

Baethge, M. (1989). Individualization as a Hope and Disaster. V: K. Hurrelman (ur.), *The Social World of Adolescents*. Berlin, New York: W. de Gruyter.

Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft, Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Beck, U. (1998). *Was ist Globalisierung*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity*. Self and Society in the Late Modern Age. Stanford: Univ. Press Stanford.

Heitmayer, W., Olk, T. (1990): *Individualisierung von Jugendlichen*, München : Juventa.

Keupp, H.(1998). *Identitätsarbeit heute*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Sennett, R. (1999): *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York, London: W. W. Norton & Comp.

Ule, N.M. (2000). *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: ZPS.

Ule, M., Renner, T., Mancin-Čeplak, M., Tivadar, B. (2000): *Socialna ranljivost mladih*. Maribor: Aristej.

Pregledni znanstveni članek, prejet avgusta 2002.

